

8. Теорія прийняття рішень: підручник / За заг. ред. Бутка М.П. К.: «Центр учбової літератури». 2015. 360 с.

9. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія. Х.: НікаНова, 2012. 318 с.

УДК 343.98

НЕВГАД В.В.

**ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ТА ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ
ХАРАКТЕРИСТИЦІ УМИСНИХ УБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ СПОСОБОМ, ЩО Є
НЕБЕЗПЕЧНИМ ДЛЯ ЖИТТЯ БАГАТЬОХ ОСІБ**

У статті автором визначено та розкрито характерні риси осіб, які вчиняють умисні вбивства способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, а також потерпілих від цих злочинів. На підставі аналізу анкет, що були складені за результатами вивчення відповідних кримінальних проваджень, складено типовий соціально-психологічний портрет таких осіб. Встановлено, що в суттєвій кількості випадків ці злочини вчиняються особами, які мали досвід військової служби, служби в правоохоронних органах або досвід участі в бойових діях. Нерідко майбутні злочинці та потерпілі перед злочином сумісно вживають алкогольні напої. Визначено основну причину таких убивств – сварки на побутовому ґрунті.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, особа потерпілого, кримінальне провадження, умисне вбивство, розслідування вбивств.

В статье автором определены и раскрыты характерные черты лиц, совершающих умышленные убийства способом, опасным для жизни многих лиц, а также потерпевших от данных преступлений. На основании анализа анкет, которые были составлены по результатам изучения соответствующих уголовных производств, составлен типичный социально-психологический портрет таких лиц. Установлено, что в существенном количестве случаев данные преступления совершаются лицами, которые имели опыт военной службы, службы в правоохранительных органах либо опыт участия в боевых действиях. Нередко будущие преступники и потерпевшие перед преступлением совместно употребляют алкогольные напитки. Определена основная причина таких убийств – ссоры на бытовой почве.

Ключевые слова: криміналістическа характеристика, личность преступника, личность потерпевшего, уголовное производство, умышленное убийство, расследование убийств.

In the article, the author identifies and reveals the characteristic features of those who commit intentional murders in a way that is dangerous to the lives of many people and victims of these crimes. Based on the analysis of survey based on the results of the study of relevant criminal proceedings, a typical socio-psychological portrait of such persons was compiled. There is determined that in a significant number of cases, the crimes are committed by persons who have experience in military service, law enforcement services, or experience in engaging in armed hostilities. Often prospective criminals and victims of crime co-use alcoholic beverages. The main cause of such murders is determined – quarrels on domestic soil.

Key words: criminalistic characteristic, identity of the criminal, identity of the victim, criminal proceedings, intentional murder, investigation of murders.

Вступ. Вивчення особи злочинця та потерпілого є важливим напрямом роботи як під час розслідування окремих злочинів, так і для вивчення злочинних тенденцій та прогнозування злочинних проявів за тих чи інших обставин та умов. За радянських часів особі у зв'язку з вчиненням злочину приділялося недостатньо уваги, основним напрямом було встановлення причин та умов злочинності, а також профілактика злочинів. З набуттям незалежності й поступовим прийняттям позиції західних демократій щодо людини як найвищої цінності суспільства в Україні стало більше уваги приділятися саме місцю особи та її впливу на злочинну діяльність. Військовій дії на Сході України призвели до значного поширення вибухових пристроїв та автоматичної стрілецької зброї серед верств населення, яким вони раніше не були доступні. Відповідно, унаслідок цього виросла кількість убивств, які вчиняються способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, що у свою чергу зумовлює потребу у вивченні осіб, які вчиняють такі злочини, та осіб, які стають їх жертвами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним теоретичним і прикладним аспектам використання інформації щодо особи злочинця й потерпілого приділено значну увагу в науковій літературі. Одними з піонерів вивчення особи злочинця стали Ч. Ломброзо та його послідовник Е. Феррі, які просували ідею «природженого злочинця». Згідно з їхнім ученням злочинець – це особливий від природи тип. Лише від вродженої схильності залежить, чи стане особа злочинцем. Для кожного типу злочинів характерні певні анатомічні, фізіологічні й психологічні аномалії. Розвиваючи ідеї Ч. Ломброзо, який був упевнений, що природа є визначальним фактором у схильності конкретної особи до вчинення злочинів, Е. Феррі вважав за доцільне враховувати також соціальні фактори, які можуть спонукати вчинити злочин також тих осіб, які не є «природженими злочинцями», а стають «випадковими злочинцями». Ідеї цих дослідників зазнали значної критики з боку як суспільства, так і професійного співтовариства, однак ця критика й суперечки вивели вивчення особи злочинця на новий рівень.

Подальші покоління вчених, хоч і не підтримували теорію «природженого злочинця», зберегли основні її елементи під час здійснення класифікацій особи злочинця. Більшість класифікацій відображають психологічний і соціальний склад особи, оскільки багато вчених вважають ці риси особи злочинця найбільш значущими.

Вивченням особи у зв'язку з вчиненням злочинів займалася низка як закордонних, так і вітчизняних науковців. Окрім згадуваних вище Ч. Ломброзо та Е. Феррі, можна назвати таких авторів, як Г. Гросс, Г. Тард, І. Ланге, Б. Скіннер, Е. Дюркгейм, Е. Фромм, Е. Сатерленд, Р. Акерс, Ю.М. Антонян, В.В. Лунсев, В.Д. Філімонов, Н.Т. Ведерніков, Н.Ф. Кузнецова, С.В. Познишев, І.С. Ной, В.Н. Кудрявцев, С.С. Степичев, А.Ф. Зелінський, Л.М. Балабанова, І.М. Даньшин, А.П. Закалок, В.О. Туляков та інші.

Незважаючи на велику кількість монографічних і дисертаційних досліджень, присвячених вивченню особи злочинця та потерпілого, ця проблематика залишається актуальною й нині.

Постановка завдання. Метою статті є визначення характерних рис, притаманних особам, які вчиняють вбивства способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, та рис, характерних для жертв цих злочинів.

Результати дослідження. Відомості щодо особи злочинця та потерпілого як елементів криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, встановлені нами шляхом вивчення матеріалів кримінальних проваджень за ознаками злочину, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 155 Кримінального кодексу України, досудове розслідування в яких здійснювалося підрозділами Національної поліції Одеської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької та Черкаської областей. Аналіз одержаних результатів наведемо далі.

Більшість цих злочинів (84%) вчинені одноособово. У частині випадків це пояснюється спонтанністю прийнятого рішення про вчинення вбивства особливо небезпечним способом. Наприклад, у червні 2017 р. близько 14 год. 00 хв. Г. спільно зі знайомим Ю. прибув до складського приміщення, що розташоване по вул. Західно-Окружній, 2 в м. Хмельницькому. У подальшому до вказаного складського приміщення прибули знайомі Г. – С. і К., з якими виник конфлікт із приводу розподілу спільного майна, яке там зберігалось. У ході конфлікту Г. дістав із правої кишені штанів гранату РГД-5 та, від'єднавши кільце, привів її в бойову готовність. Надалі Г. з метою вбивства С. та К. умисно кинув гранату в їх напрямі, у результаті чого пролунав вибух, унаслідок якого С. отримав тілесні ушкодження у вигляді трьох непроникаючих сліпих поранень задньої поверхні правої половини грудної клітки, задньої поверхні лівого стегна та лівої гомілки. Очевидно, що в цьому прикладі може йтися саме про спонтанне застосування гранати під впливом

емоцій, оскільки в складському приміщенні перебував сам підозрюваний, його знайомий Ю. та стороння особа О., бажати настання смерті яких підозрюваний об'єктивно не мав підстав.

У більшості ж випадків злочинці попередньо більш-менш ретельно готувалися до вчинення злочину. Наприклад, у серпні 2017 р. громадянин С. придбав у невстановленої особи наступальну осколкову ручну гранату РГД-5 із метою помсти через ревнощі громадянину К. Пізніше, 17 серпня 2017 р., перебуваючи в будинку № 9 по вул. Спартака в м. Рівне, після сварки з К., маючи умисел на протиправне заповідання смерті останньому, на ґрунті ревнощів та особистих неприязних відносин, достовірно знаючи, що в будинку перебувають інші співмешканці, та усвідомлюючи, що він діє способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, С. піднявся на другий поверх, вибив двері до кімнати, де в той час перебував К., і привів у готовність вибуховий пристрій – бойову гранату, кинув її в середину цієї кімнати, унаслідок чого відбувся вибух.

У 16% випадків злочини було вчинено в співучасті двома й більше особами. В одному випадку (злочин не було розкрито) було висунуте припущення щодо вчинення злочину організованою групою чи злочинною організацією. Так, на автодорозі «Дніпропетровськ – Царичанка – Кобеляки» поблизу с. Бродщина Кобиляцького району Полтавської області невідомими особами з використанням автоматичної зброї калібру 5,45 і 7,62 мм та ручного гранатомету РПГ-26 скоєно озброєний напад на інкасаторський автомобіль ПАТ АБ «Радабанк» «Фольксваген-транспортер Т-5», у результаті чого загинули двоє інкасаторів банку та двоє працівників спецбатальйону «Титан». Вважаємо, що припущення про вчинення цього злочину якимось злочинним угрупованням має під собою підстави, оскільки з обставин злочину зрозуміло, що злочинці не тільки були підготовлені психологічно та морально до такої діяльності, а й мали достатні навички в поводженні з такою специфічною зброєю, як ручний гранатомет.

У літературі зазначається, що серед соціально-демографічних ознак, які характеризують осіб, важливе місце посідає вік злочинців. Без урахування вікових особливостей важко оцінити більшість вчинків людини. Вік значною мірою визначає вибір предмета злочинного посягання та характер взаємин між злочинцем і жертвою, спосіб вчинення злочину та особливості слідів, які залишає злочинець, а також суттєво впливає на поведінку підозрюваного в процесі розслідування [1]. Щодо розглядуваної нами категорії злочинів варто зазначити, що в більшості випадків злочини вчинялися повнолітніми особами працездатного віку (96%), значно меншою мірою – пенсіонерами (близько 4%), і зафіксовано лише один випадок вчинення злочину неповнолітньою особою.

Не викликав здивування розподіл злочинців за статтю – 97% чоловіків і лише 3% жінок. Такі показники цілком відповідають численним дослідженням криміналістичної та кримінологічної літератури щодо вчинення вбивств. Така ситуація зазвичай пояснюється більшою агресивністю чоловіків і набагато меншою схильністю жінок до вчинення активних дій, пов'язаних із насильством. Характерним випадком вчинення цього виду злочину саме жінкою можна вважати такий: у грудні 2016 р. близько 6 год. ранку громадянка С. через численні сварки зі своїм співмешканцем М. вирішила позбавити його життя загальнонебезпечним способом. Так, перебуваючи в приміщенні квартири в м. Кам'янці-Подільському Хмельницької області, де вона мешкала разом із М., та дочекавшись, коли відвідувач квартири Т. та співмешканець М. заснуть після вживання алкогольних напоїв, взяла з підлоги біля входу в дитячу кімнату зазначеної квартири пляшку з раніше придбаною легкозаймистою рідиною – керосином, викинула із шафи одяг, облила його та предмети меблів у спальній кімнаті квартири, де спали М. та Т., підпалила сірник, кинула його на підлогу та таким чином умисно підпалила спальню кімнату квартири. У результаті горіння квартири М. отримав легкі опіки та зміг залишити квартиру, а Т. від отриманих опіків помер.

Зазвичай чоловіки мають більшу схильність, ніж жінки, до зловживання алкоголем, що часто провокує вчинення злочину або є своєрідним каталізатором у ситуації, яка призводить до його вчинення. Однак щодо вивчених нами випадків убивств, вчинених способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, більшість (67%) були вчинені у тверезому стані, і лише в 33% випадків злочинці вживали алкоголь безпосередньо перед вчиненням злочинів. Серед випадків вживання алкоголю злочинцями 5% становлять випадки, коли злочинці перед подією розпивали алкогольні напої разом із майбутніми потерпілими.

В інформації щодо осіб, які вчинили вбивства загальнонебезпечним способом, практичну цінність становлять відомості щодо їхньої освіти та загальної освіченості, які часто мають вирішальне значення для вибору тактичних прийомів проведення допиту та інших слідчих дій. Згідно з результатами проведених нами досліджень більшість злочинців (43%) мають повну се-

редню освіту; трохи менше – 37% злочинців – мають середню спеціальну освіту; що стосується неповної середньої освіти, то нею володіли 12% злочинців, а вищою – 10% злочинців.

Як одна з типових рис убивць у літературі зазначається відсутність роботи, випадкова робота або робота на низькооплачуваних посадах. Під час вивчення анкет ми встановили, що 62% злочинців були безробітними або отримували кошти від випадкових робіт. Низький соціальний статус особи, відчуття приниження й задрощів до тих, хто не має труднощів із задоволенням своїх основних потреб, бажання помститися не тільки конкретній особі, а й оточуючим, часто штовхає цю особу на вчинення насильницьких злочинів способами, що є небезпечними для багатьох осіб. 28% злочинців були працевлаштовані та мали стабільний заробіток.

Також більш типовою інформацією, яка характеризує вбивцю, вважається статус «не одружений». За нашими даними, злочинці, які вчинили вбивства способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, у більшості випадків (65%) не були одружені, у меншості (35%) – перебували в шлюбі. Ми вважаємо, що насправді цей відсоток, скоріш за все, буде дещо меншим, оскільки відомі непоодинокі випадки, коли злочинці, формально перебуваючи в шлюбі, реально з родинами не проживають упродовж тривалого часу та через різні причини (нестача часу, небажання дружини розривати шлюб тощо) не можуть скасувати цей шлюб. У поодиноких випадках саме бажання радикально вирішити проблему із шлюбом стає причиною вчинення злочину. Так, у серпні 2015 р. Б., перебуваючи поблизу будинку № 8 по вул. Амурській у м. Києві та маючи умисел на заподіяння смерті способом, що є небезпечним для життя багатьох людей, громадянин Б., з якою мав тривалі труднощі в розірванні шлюбу, кинув у вікно будинку пластикову пляшку з легкозаймистою речовиною, однак свого злочину до кінця не довів через обставини, які від нього не залежали.

Згідно з офіційною статистикою щодо вчинення вбивств досить велика частка цих злочинів вчиняється особами, які вже відбували покарання в місцях позбавлення волі за вчинення як насильницьких, так і інших злочинів. За нашими даними, відсотковий склад осіб, які мали судимість, і раніше несудимих має незначну відмінність – 45% і 55% відповідно. Стосовно злочинів, які вчинялися за попередньою змовою групою осіб, приблизно рівна кількість випадків, коли групу складали лише раніше судимі особи, коли в групу входили лише особи, які раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності, та коли мала місце «змішана група», до якої входили як раніше судимі, так і несудимі особи.

На особливу увагу заслуговує така категорія злочинців, як особи, які мають досвід військової служби або служби в органах правопорядку (17%), та особи, які мають досвід бойових дій (22%). Гібридна агресія Російської Федерації проти України (пряме й опосередковане застосування збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету та територіальної цілісності України) призвела до того, що український народ станом на лютий 2017 р. втратив понад 9,8 тис. осіб убитими, 23 тис. пораненими, майже 1,8 млн осіб стали вимушеними переселенцями. Росією та її маріонетковими утвореннями було захоплено 7,2% території України [2]. Бойові зіткнення стали причиною масової появи такої категорії осіб, як учасники бойових дій, осіб, які мають спеціальні навички в поводженні як з автоматичною вогнепальною зброєю, так і з різноманітними вибуховими пристроями.

Посттравматичний стресовий розлад, який також називають PTSD, ПТСР, посттравматичний синдром, «комбатантський синдром», «в'єтнамський синдром», «афганський синдром», «східний синдром» тощо, – це психічний розлад, різновид неврозу, що виникає в результаті переживання однієї чи декількох психотравмуючих подій, таких як, наприклад, військові дії [3].

Важко визначити, який саме відсоток осіб, які мають досвід бойових дій і вчинили вбивства, страждали на ПТСР, оскільки це потребує спеціальних досліджень медичного, психологічного й психіатричного характеру. Можемо лише припустити, що певна частина із цих 22% осіб, які мали досвід бойових дій (від загальної кількості тих, що вчинили вбивства), страждали на згаданий розлад, і саме він міг спровокувати цих осіб на дії, які за відсутності цього розладу вони ніколи не вчинили б.

Що стосується жертв аналізованих нами злочинів, то вчені виділяють дві групи відомостей про особу потерпілого, що є суттєвими для криміналістичної характеристики: 1) відомості якості, що притаманні самому потерпілому як особистості, яка має певну сукупність фізичних, соціальних і психологічних рис; 2) відомості щодо особливостей поведінки, про зв'язки та відносини жертви зі злочинцем та іншими особами, місце, яке він посідає в системі близького соціального оточення, причому такі, які можуть визначити специфічні обставини вчинення злочину (спосіб, час, місце, знаряддя й засоби тощо). Ю.В. Гаврилін та М.Г. Шурухнов говорять про

демографічні дані (стать, вік, місце проживання, професію тощо), інформацію щодо характеру й розміру завданої шкоди потерпілій особі, фізичні, біологічні та психологічні особливості потерпілого, спосіб його життя, віктимність поведінки, захворювання, рівень культури, ціннісні орієнтації, взаємозв'язки й відносини з іншими людьми [4, с. 56].

Провівши дослідження щодо жертв убивств, вчинених способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, ми отримали такі дані: 65% потерпілих – чоловіки, 31% – жінки, 3,4% – діти. Що стосується дітей, то варто зазначити, що лише в одному з вивчених нами випадків діти були безпосередньою ціллю злочинця. Так, з матеріалів кримінального провадження, досудове розслідування в якому здійснювалося Близнюківським ВП Лозівського ВП ГУ Національної поліції в Харківській області, встановлено, що громадянин М. 1955 р. н., зайшовши на територію двору Ч. по вул. Дружби в с. Добровілля та тримаючи в руках скляну пляшку із запалювальною сумішшю, кинув її в групу дітей, які перебували в літній альтанці на території вищевказаного двору, у результаті чого малолітня дівчинка Н. 2005 р. н. отримала опіки спини та правого плеча.

У всіх інших випадках діти постраждали випадково через те, що перебували неподалік від наміченої злочинцем жертви. На щастя, усі вони або отримували лише легкі тілесні ушкодження, або залишалися неушкодженими. Так, 4 березня 2016 р. в с. Петриків Тернопільського району Тернопільської області громадянин Д., озброєний двома гранатами та обрізом мисливської рушниці, прибув до будинку своїх знайомих, де на той час перебувало вісім осіб, серед яких – троє малолітніх дітей, і кинув одну з гранат у вікно будинку. Через те, що в момент, коли пролунав вибух, у кімнаті, у яку Д. кинув гранату, нікого не було, від вибуху ніхто не постраждав.

Із загальної кількості чоловіків та жінок, які постраждали від розглядуваного нами злочину, 66% були особами працездатного віку, з них більшість (65%) були працевлаштованими і лише 35% – безробітними. 12% потерпілих були пенсіонерами та 3% – студентами.

В одному з вивчених нами випадків злочин був спрямований на життя журналіста, в іншому жертвою мав стати мер міста. 13% потерпілих перебували в стані алкогольного сп'яніння, з них 27% попередньо розпивали алкогольні напої разом зі своїми вбивцями, що може вказувати на досить близький рівень їх відносин.

Висновки. Таким чином, з огляду на викладене можна визначити характерні риси особи, яка вчиняє вбивство способом, що є небезпечним для життя інших людей, та особи потерпілого.

Так, злочинці, які вчинюють злочини цього виду, – це повнолітні чоловіки, які мають повну середню або середню спеціальну освіту; будучи працездатного віку, вони переважно безробітні або отримують дохід від випадкових робіт; зазвичай не одружені; майже з однаковою вірогідністю можуть як мати, так і не мати судимості; у більшості випадків вчиняють злочини тверезими. Водночас якщо злочинці вживають алкогольні напої перед вчиненням злочину, у третині випадків вони вживають їх разом із майбутніми жертвами.

Потерпілі від цього злочину – переважно чоловіки, повнолітні, працездатного віку; майже з однаковою вірогідністю можуть бути як працевлаштованими, так і безробітними або такими, що отримують дохід від випадкових робіт; незначна кількість перед подією злочину вживають алкогольні напої, причому трохи менше, ніж у половині випадків, – разом зі своїм майбутнім убивцею. Незначна кількість потерпілих-дітей не є безпосередньою ціллю вбивць, зазвичай вони отримують нетяжкі тілесні ушкодження насамперед через те, що перебувають неподалік від основної жертви злочину.

Список використаних джерел:

1. Комаринська Ю.Б., Галаган О.І. Розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті. URL: https://pidruchniki.com/1529052754170/pravo/osoba_zlochintsya.
2. Російська збройна агресія проти України (з 2014). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Російська_збройна_агресія_проти_України_\(з_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Російська_збройна_агресія_проти_України_(з_2014)).
3. Посттравматичний стресовий розлад. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Посттравматичний_стресовий_розлад.
4. Гаврилин Ю.В., Шурухнов Н.Г. Криміналістика: методика расследования отдельных видов преступлений: курс лекций. М., 2004. 471 с.